

ALGUNES REFLEXIONS A L'ENTORN DE LES FESTES DE BÉTERA (Assumpció, Sant Roc i el Gos)

A Bétera fan festa grossa, o festes grosses com vulgueu, no només per la seva durada, sinó per l'opulència demostrada pels seus participants i sobretot pel terreny que ocupa l'espai festiu. Aquells que hem recorregut el llarg i ample del país buscant, estudiant i gaudint dels nostres caos festius, no podíem deixar de sentir una certa sorpresa enfront l'ocupació total i absoluta del terreny públic per part de la festa de Bétera, res i ningú està lliure d'ella mentre passeja pel carrer i en això rau potser un dels seus trets característics, doncs mentre les altres poblacions encerclen la festa dins un estret marge d'espai i de temps (un carrer o una plaça), aquí trobem que tot l'espai públic està ocupat per la festa, només amb l'evident limitació temporal que permet retornar a l'ordre.

Abans de continuar en disquisicions sobre la funcionalitat de la festa, intentarem fer una incursió en les possibles fons originàries, en les possibles fons inicials de la festa que acabaran per conduir-la a tal com la coneix i la viu avui el poble de Bétera.

Tres són els elements que serveixen de base a la festa, la Mare de Déu, Sant Roc i el Gos, del primer element podríem dir que la festa de l'Assumpció de la Mare de Déu sembla ser la romanització i cristianització d'un altra festa anterior, encaminada a celebrar el goig de les collites entre les messes i les veremes, és a dir, entre l'arreplegada dels grans i cereals i de la vinya; moment de descans

de la vida agrícola. Aquest fet no ens ha de portar a lliures interpretacions de suposats cultes a la terra i la vegetació, d'origen remot i per tant indemostrables, sinó tot el contrari, a la constatació de què el nostre calendari festiu és la confluència de diversos calendaris festius anteriors, dels quals cal destacar per la seva influència el romà, el jueu i el litúrgic cristià.

L'església catòlica considera la festa de l'Assumpció com una de les seves celebracions principals, és la més antiga i solemne de les que celebren en honor de la Mare de Déu. L'apòcrif " De transitu Mariae " de St. Joan Evangelista¹, compost al començament del segle V i de grandíssima influència en tots els escrits assumpcionistes posteriors, conta que els Apòstols establiren tres dies per commemorar la memòria de Maria: De Seminibus (15 de maig, per una bona collita) i Pro Vitibus (15 d'Agost, perquè la verema fos abundant). D'aquestes tres dates, l'última n'era la més important. A partir del segle VI comença a ser relacionada a Orient ainb la Dormitio de Maria i l'Emperador Maurici (582-602) la ratifica amb un decret. Per a Occident, però, caldrà esperar al segle següent.

Des d'un punt de vista històric-litúrgic serà, durant tota l'Edat Mitjana, la celebració més brillant i solemne de totes les marianes. En l'any 863, el Papa Nicolau I, la posava al nivell del Nadal, Pasqua i Pentecosta i en el segle XII el Papa Silvestre la commemora amb unes esplendoroses processons i tot un seguit d'actes que duraven diversos dies. Aquests fets junt amb la gran

¹

Aurelio Santos Otero. *Los Evangelios Apócrifos*.pp.582 i ss. B.A.C. Madrid 1956

devoció mariana que sembla que professaven diversos reis i reines de la Corona Catalano-Aragonesa (Jaume I, Pere III el Cerimoniós ...) provocarien la seva implantació generalitzada en els territoris de la Corona, convertint-se el dia 15 d'agost, el dia amb més festes majors de tot l'any. Aquest és un fet prou documentat i ja l'any 1344 durant la processó de l'Assumpta foren dictades les ordinacions de cort pel rei Pere III, en les quals fa referència en tractar dels paraments sagrats reials.

Donada la importància de la festa, la seva organització de sempre fou complexa, per tant la mateixa institució eclesiàstica creà els organismes adequats per integrar als seus feligresos en la preparació i organització festivo-religiosa, per tant creà les Obreries o juntes encarregades d'organitzar les festes religioses. D'aquestes Obreries deriva el mot d'obreres que reben les dues joves fadrines de Bétera i tal com ens diu el Diccionari Etimològic Alcover-Moll², Obrer-era té la significació de: Cadascun dels que tenen a llur càrrec l'administració de l'obra d'una església, d'una confraria o d'una altra institució religiosa o benèfica. La referència que realitza Joan Amades en el seu Costumari a les festes de Bétera ens donara un altra pista important respecte l'origen del mot Obrera. *"A la població de Bétera, a l'horta valenciana, celebren La Festa de les Alfàbregues. Curen de l'organització dues fadrines, qualificades d'obreres, i dues casades que anomenen Clavariesses. Les primeres tenen a llur càrrec la comesa d'agombolar i fer créixer setze alfàbregues com més grosses i ufanes millor, les quals, la vigília de*

² Mossèn Antoni M^a. Alcover, Francesc de B. Moll i Manuel Sanchis Guarner. *Diccionari Català-Valencià-Balear, Inventari Lexicogràfic i Etimològic de la Llengua Catalana*. Edit. Moll. Palma de Mallorca 1980.

la festa, són conduïdes al temple en processó concorreguda per tota la població. Hi assisteixen les autoritats i els clavaris. Les Alfàbregues figuren en tabernacles conduïts pels fadrins, seguits de molta mainada i de tot el poble, cadascun amb el seu test d'alfàbrega, i tothom s'esforça per dur-la ben grossa i gemada. El sacerdot beneeix les alfàbregues. Vuit de les setze conreades per les obreres resten al presbiteri del temple durant els vuit dies següents, i les altres vuit les porten al Cabanyal. Durant totes les festes, les obreres, a les quals sempre fan costat les clavariesses, ocupen un lloc distingit i exerceixen un paper preeminent”³

Encara que avui s'utilitzi generalment el mot Obreres per designar tant a les dones fadrines com les casades, el nom de Clavariesses recollit per Joan Amades dóna consistència a la tesi de què Obrera deriva d'Obreria, doncs segons recullen Alcover-Moll, el mot de Clavari o Clavariessa: “A Mallorca i al País Valencià és dona el nom de clavari al president d'una obreria o junta encarregada de regir una confraria i d'organitzar la festa del Sant Patró. -F. Presidenta d'una obreria o junta de confraria femenina.”⁴

Aquestes diferències de denominació entre fadrines i casades es corresponen perfectament amb el paper que tenen a la festa, les Obreres es mostren a la comunitat ensenyen les seves qualitats personals, donen la volteta, ensenyen el peuet, mostren la riquesa familiar, la seva riquesa de vestits i d'ornaments. Originàriament el

³ Amades, Joan. Costumari Català, el curs de l'any. Volum IV Estiu, pàg.864. Edicions 62-Salvat Editors. Barcelona 1982.

⁴ Diccionari Català-Valencià-Balear. Veure nota 2.

fet de conrear les alfàbregues durant tot l'any, era també mostrar la seva capacitat creativa, la seva capacitat de sacrifici perquè una petita planta pogués créixer, crear i sacrificar-se dues virtuts imprescindibles del rol social atorgat a les dones. Mentre que el paper de les dones casades és tot un altre, elles no tenen cap necessitat de mostrar-se, estant fora del ritual de seducció que realitzen les Obreres fins a arribar a l'església, el seu paper és el de dirigir i guiar, per acollir sota la seva mantellina protectora a la jove fadrina. A l'alfàbrega, planta d'olor intensa i agradable, el poble li atribueix virtuts curatives, sobretot de les qüestions del cor, la gent feia bullidures per empassar-se la tristor. Era recomanat sembrar l'alfàbrega per Santa Àgueda (dia 5 de febrer) i millor si ja la tenien nada en aquell dia, algunes dites populars fan referència això: "**Per Santa Àgueda sembra l'alfàbrega dama garrida la té eixida**" (Manresa) "**A Santa Àgueda, se planta l'alfàbrega; la xica garrida la té eixida i la galana, trasplantada**" (Morella).

Les ofrenes florals i de plantes són una constant dins el culte a Maria, i així cal entendre l'ofrena al temple de les alfàbregues conreades per les Obreres (conreades per elles en altres temps, avui dia la feina realitzada pel Sr. Manolo és impagable), les referències de Joan Amades poden servir com a punt orientatiu d'aquesta profusió. " A Mallorca guarneixen els llits de la Mare de Déu amb gran profusió d'alfàbregues, que les dones procuren que siguin ben grosses i rodones. Perquè es fessin ben ufanes posaven al fons del test en què volien plantar l'alfàbrega un sostre de closques de caragol de boca enlaire, i al damunt terra de bosc. En regar-la els caragols s'omplien d'aigua i mantenien una humitat i

una frescor que afavorien el desenrotllament de la planta. Els voltants del llit semblaven talment un jardí. En molts indrets de València és costum adornar el llit de la Mare de Déu amb profusió de testos d'alfàbrega. El veïnat té interès a obtenir alfàbregues ben grosses a fi de poder-les lluir amb l'ornament del llit⁵, però també cal emmarcar l'utilització d'aquesta planta dins la lluita contra les malalties contagioses i l'eliminació dels mals olors que aquestes provocaven, l'utilització de l'aigua de Colònia juntament amb les alfàbregues és un fet habitual, i que al·legòricament es continua representant en diverses poblacions durant les festes de Sant Roc.

I arribats aquest punt ens trobem en el segon element de la festa, Sant Roc, el Sant de Montpeller, el dels combats contra la pesta.

Sant Roc és un sant objecte d'una gran devoció popular, però històricament poc conegut del qual resulta molt difícil destriar entre el que potser real i els aspectes llegendaris. Diverses fonts situen el seu lloc de naixement a Montpeller entre l'any 1295 i 1300, i donen referència de què fou fill d'una de les famílies més influents de la ciutat. Després de vendre les seves propietats, peregrinà a Itàlia amb la finalitat de visitar el sepulcre dels Apòstols a la ciutat de Roma, en arribar a la ciutat va trobar que la pesta tenia terribles conseqüències en els seus habitants, i va realitzar curacions entre els empestats, curacions miraculoses amb el senyal de la creu.

Conta la tradició que Sant Roc va anar a Barcelona a curar els malalts d'una pesta terrible, però fou el cas que el sant va

⁵

Amades, Joan. *Costumari Català*,... Volum IV Estiu, pàg.787. Edicions 62-Salvat Editors. Barcelona 1982

contagiar-se el mal, se li va omplir tot el cos de nafres virulentes que li supuraven i li donaven un aspecte llastimós. La gent de la casa on posava, temerosa de contraure tan terrible mal, el va llençar al carrer, i el pobre va haver d'arraconar-se a la torre esquerra de la Plaça Nova, on avui hi ha una petita capelleta que li és dedicada. Un gos que passava va compadir-se d'ell, va llepar-li les nafres i el va curar. Per tal que pogués alimentar-se mentre no es podia valer, aquell gos cada dia va robar un pa de casa seva, que era un forn, i va portar-lo al sant. Quan aquest va estar bo, el gos, portat per l'afecte que sentia vers ell, mai no el va deixar per res i va seguir-lo pertot arreu fins que va morir.⁶

Aquest conte, mite o llegenda, es repeteix amb uns termes molt similars en diverses ciutats italianes, però el que si és comprovable és la proclamació de Sant Roc com a Patró de la Ciutat de Barcelona l'any 1587 en agraïment per haver-la alliberada de la pesta; d'aquí podria sortir una possible extensió del culte al sant en tots els territoris de la Corona, donat el pes demogràfic i polític de la capital catalana. A aquesta tesi d'influència barcelonina sobre la possible expansió del culte al sant hauríem de sumar-li també la feina de promoció de la mateixa església catòlica, per implantar la seva devoció i lluitar contra les pestes i epidèmies tan corrents en aquella època.

L'Arxiu Municipal de València i el de la Catedral tenen una profusió prou important de documents fent referència a les diferents epidèmies de pesta que entre l'any 1348 i 1401 patí la Ciutat de

⁶

Amades, Joan *Històries i Llegendes de Barcelona*. Pág. 884. Edicions 62. Barcelona 1984.

València i les comarques de les seves rodalies, en els dits documents el Consell de la Ciutat i el Bisbe convoquen actes públics d'exaltació religiosa, per por de l'extensió cap al sud de la pesta que castigà a Barcelona.

"A.M.V, M.C.,A-15 ff 143v-144. València 18 juny 1362.

...Acordassin ab lo senyor bisbe de València qual dia se poria fer professó general, pregan a Déu totpoderós que li plàcia levar la plaga de les mortaldats generals, les quals són temp ha en Barchínona..."

" A.M.V, M.C.,A-16,f 97. València 16 Juliol 1372. - Item, lo dit honrat consell, attenant que en alcunes partídes circumvehines a aquest regne de València són estalles e són mortaldats, e que per aquesta raó en 1 any prop passat en dita ciutat, per ordenació del Consell daquela, fo feta una general processó... del.liberadament e concordant, volguerem, proveïren e ordenaren que d áci a la primera vinent festa de nostra dona santa Maria d Agost, se faça una general e solemnial processó a reverència e servii de nostre senyor Déu e de la Verge..."⁷

Dels documents que he pogut llegir d'aquella època cap feia referència a Sant Roc com a punt de referència devocional en la lluita contra la pesta, és de suposar doncs, una implantació posterior, possiblement com a fruit de la pesta que castiga València l'any 1648, de la qual Fr. F. Gavaldá ja dóna constància de diverses devocions per tal de prevenir o curar el mal "... la freqüència a les esglésies era molla í la dels sacraments i confessions generals gran.

⁷

Dos són els treballs que podem consultar sobre les pestes a València i a la resta de territoris de la Corona Catalano-Aragonesa: López de Meneses. *Documentos acerca de la peste negra en los dominios de la Corona de Aragón*. Escuela de Estudios Medievales. Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Zaragoza 1956. Imprenta "Heraldo de Aragón". Rubio, Agustín. *Peste Negra, crisis y comportamientos sociales en la España del siglo XIV. La ciudad de Valencia (1348-1401)*. Universidad de Granada. Granada 1979.

Procuraren les esglésies aplacar la ira de Déu contra els nostres pecats, amb públiques pregàries. Es van fer processons públiques per totes les Parròquies i Comunitats, buscant cada una segons el seu afecte i devoció el remei en el Sant a qui en tenien més... "8

Rellegint la suposada vida del sant, troben indefectiblement el tercer element de la festa, el gos, San Gos. Aquesta celebració, realitzada en diverses poblacions i llocs on tenen Sant Roc per patró, era denominada la festa de Sant Gos i àdhuc posaven un gosset d'aigües blanc, ben net i lligat a dins de la capella. Aquesta celebració permetia allargar la festa, ja que així duraven tres dies, la Mare de Déu, Sant Roc i l'endemà la festa dedicada al gos. En català el terme gos, estar gos, tenir gossera, és un sinònim de mandra i com que l'endemà de la festa major comporta peresa i poc delit per la feina, el gos era l'element perfecte per lliurar-se un xic a la vagància. Era un dia festiu, on eren utilitzades totes les restes dels dos dies anteriors, tant a nivell d'elements festius, com de culinaris, així la gent podia recuperar-se dels dos dies d'intensa activitat festiva.

De la mateixa manera que les obreres i clavariesses són les encarregades d'organitzar els actes en homenatge a la Verge, Sant Roc té la seva pròpia confraria, són els Majorals de Sant Roc.

L'etimologia del mot Majoral ens bé donada per Alcover-Moll, que recullen diverses accepcions en el seu Diccionari, dues d'elles ens

⁸ Fr.F.Gavaldá. *Memoria de los sucesos particulares de Valencia y su reino en los años mil seiscientos quarenta y siete y quarenta y ocho, tiempo de peste. Valencia 1651*. Existeix una segona edició a València 1804

vincularan a la utilització que actualment es fa del mot a Bétera- El principal dels pastors, mossos de llaurança o criats, encarregat de governar-los en representació del propietari. - Cadascun dels confreres encarregats d'administrar una confraria i organitzar la festa del Patró. (Vic, Pla d'Urgell, Gandesa, Maestrat, València, Alacant, Pego)⁹. La primera entrada situa la utilització del mot en aquelles poblacions vinculades especialment a la ramaderia en algun moment de la seva història, com és el cas de Bétera i la segona situa el mot dins la funcionalitat de la festa i recull altres poblacions on el mot és o va ésser utilitzat per designar els organitzadors de les festes patronals.

Feta aquesta incursió en els possibles orígens, en permetreu que us digui que l'entestament en conèixer els orígens de tal o tal altra festivitat és una feina prou inoperant feina que alguns cops pot predisposar a l'enganyifa, voluntària o involuntària, donada la importància que es dóna a què les festes gaudeixin d'una pàtina temporal que la faci el més ancestral possible, encara que sigui a força d'inventar-se les dades històriques i d'enviar a la nit dels temps celebracions que rares vegades tenen, amb el seu aspecte actual, més d'un parell de segles de vida. Saber l'antiguitat d'una festa té molt poca utilitat tret del conreu d'allò que anomenen curiositat històrica. Tenir constància de quan es comença a celebrar, posem per cas, el Carnaval de Vilanova no aporta cap element per la seva comprensió, de la mateixa manera que es pot saber com i per què funciona un cotxe sense tenir la més remota

⁹

Diccionari Català-València-Balear. Veure nota 2

idea de la història de l'automòbil.¹⁰ En el cas de Bétera com en tants altres, tot el que puguem elaborar en aquest sentit seran hipòtesis, més bé o més malament elaborades i documentades, però al final del trajecte els orígens seran introbables, donada la manca de documentació generalitzada, gràcies al furor crematori dels revolucionaris i contrarevolucionaris de diverses èpoques i tendències, respecte als diversos arxius i els seus continguts.

Acabada aquesta incursió en el passat, retornem com en el començament de l'article, al present intentem comprendre la sempre difícil gramàtica oculta que té tota festa, esbrinem la seva funcionalitat actual. La festa, en tots els casos, el que està posant en escena és el domini provisional de les potències del desordre. Molt sovint -per no dir sempre- el que procura mostrar és com eren les coses abans que l'ordre social quedés establert i evidentment, la forma més estesa d'assenyalar l'hegemonia del caòtic és mitjançant el soroll i el foc, ja que el que es tracta de representar és una imatge del mateix infern. Bétera pot ser un model paradigmàtic d'aquest triomf de les forces del caos, doncs, no un carrer, sinó tota la població ofereix una visió infernal emparentada amb un camp de batalla. La Cordà, els combats singulars a cops de femelletes amb vestimentes paregudes a la guerra de les galàxies o el final esgarrifador de la Coetada del Gos, ens mostren el triomf temporal del desordre.

La paradoxa festiva consisteix en aquesta mena d'esquizofrènia en

¹⁰ Una visió més elaborada d'aquest posicionament respecte als orígens de la festa el trobareu a: Prats, LL, *El mite de la tradició popular a Catalunya*. Edicions 62. Barcelona 1989.; Delgado, M. *La festa a Catalunya avui*. Barcanova. Barcelona 1992.

què l'ordre establert no és que permeti sinó que ordena que aquells als qui controla s'acarin amb ell -Tota la culpa la té l'Ajuntament-, en un ritual de rebel·lió a través del qual l'autoritat es posa ella mateixa en crisi, escenificant els seus propis contenciosos i figurant la seva falsa solució en una catarsi de llibertat i inhibició. La idea que cal que retinguem doncs, és que la festa és alhora una apoteosi del desordre i una exaltació de l'ordre establert és un dispositiu similar al d'una vacuna, en la que el cos social s'injecta una dosi controlada de caos per prevenir-se dels seus efectes. A la festa, tot està sotmès a previsió i control i fins i tot en les festes de la rauxa els representants del desordre evolucionen festivament d'una forma que, difícilment se saltaran. De manera que els comportaments apareixen més vigilats i més coaccionats, sotmesos a protocols i etiquetes cerimonials, durant el temps festiu que en el temps profà. A la festa quasi tot es fa per obligació, fins i tot divertir-se.

Durant el període festiu, es posa en funcionament un mecanisme classificatori, que ritualitza els comportaments que en la vida social presenta, i separa uns grups humans dels altres, en el nostre cas existeix una separació, una compartimentació evident entre homes i dones.

Les Obreres i els Majorals, escenificaran a la perfecció els rols encomanats, elles malgrat tenir un paper central dins la festa, actuaran com a element estàtic i subratllen els elements d'integració i de pacificació social, es mostren per seduir i sedueixen, tranquil·litzen la festa, ells són el contrast, els perillosos que durant la processó fins a l'església ben armats de confetis (no

fa gaires anys amb aigua de colònia, com d'altres poblacions devotes de Sant Roc) i organitzats com un vertader escamot, agredeixen amb el seu armament en primera instància a les dones com a representants del grup humà contraposat a ells, per passar després al combat generalitzat de tots contra tots, que no finalitzarà de fet fins l'endemà quan acabin els combats amb uns coets cada any més potents.

Aquesta divisió de rols sexuals -encara que generalitzadament existeix una incorporació de la joventut femenina al protagonisme festiu- continua situant a la dona com un factor marginal a la festa tradicional i en altres no tan tradicionals, però aquest missatge que ens dóna la festa, no és res més que el de la reproducció miniaturitzada de la mateixa societat que la celebra, és que aquest paper que la dona exerceix a la festa -molt sovint el d'anar a missa, xerrar i mirar el que fan els altres- és el mateix que du a la vida quotidiana. Com hauria de ser previsible, una societat masclista, no pot produir altra cosa que festes que se li assemblin.

Però per sobre de tot la festa, té una funcionalitat cohesionadora, la festa crea societat, estableix o renova un compromís entre humans, una festa és un pacte que permet i obliga els individus a adonar-se que no s'acaben en ells mateixos, és un dels mecanismes per reforçar el sentiment d'identitat d'una comunitat.¹¹

¹¹

En l'anàlisi de la funcionalitat cohesionadora de la festa, ha resultat clau la sociologia religiosa de E. Durkheim, tal com va quedar establerta a: *Les formes elementals de la vida religiosa*. Edicions 62. Barcelona 1987. (primera edició original és de 1912)

En la festa, la societat se sacralitza, ja no és la devoció al sant o a la Verge, sinó l'adoració a la pròpia societat a la qual es pertany o es vol pertànyer, i és des d'aquesta perspectiva que cal comprendre, la peregrinació anual de tots aquells fills del poble, que viuen durant tot l'any fora d'ell i retornen any darrere any per les festes; és des d'aquesta perspectiva que cal entendre la participació massiva i destacada de tots aquells que no sent catòlics, juren que el dia que la seva filla sigui Obrera, ells sortiran a la processó fumant-se un puro; és des d'aquesta perspectiva que cal entendre la labor devocional del Sr. Manolo, de cuidar i fer créixer les millors alfàbregues del món. Perquè tots en major o en menor grau, converteixen Bétera i les seves festes, en el seu objecte de devoció. Devoció que permet que els sentiments de cohesió s'explicitin per sobre dels motius de disgregació, i obliga a tots els membres individuals a prendre consciència i sentiment de què són part viva d'una totalitat més amplia.

Les festes de Bétera són realment un bon camp d'estudi i de treball, tinc l'esperança de què aquestes reflexions puguin permetre realitzar més endavant, un treball etnogràfic que la festa no té, per poder després conèixer millor les relacions de les nostres comunitats i les seves estructures socials.

Gustau Navarro i Barba¹²

Publicat al llibre de Festes de les Obreres i Majorals 1994

¹² Llicenciat en Geografia i Història a la Universitat de Barcelona, especialitzant-se en Antropologia Social i Cultural, va realitzar els estudis de Doctorat en Història d'Amèrica a la mateixa universitat. És professor o ha exercit com docent a les universitats de: Universitat Oberta de Catalunya, Universitat de Sassari, Universitat Ramon Llull i Universitat Catalana d'Estiu.